

6- дәріс. Азаматтық құқықтық қатынастар объектілері

Дәріс мақсаты: ҚР АҚ сәйкес азаматтық құқықтық қатынастар объектілерін, түрлерін, құқықтық режимін анықтау.

Негізгі сұрақтар: Азаматтық құқықтық қатынастар объектілерінің түсінігі мен түрлері. Заттар және оларды топтастыру. Бағалы қағаздар түсінігі мен түрлері. Қаржы құралдары. Мүліктік емес игіліктер.

Дәріс жоспары. Құқық объектілері ұғымы ғылымдағы даулы құқықтардың бірі болып табылады (бұл ұғым азаматтық құқықтар объектілеріне қатысты құқықтық қатынастарға арналған осы оқулықтың 5-тарауында егжей-тегжейлі қарастырылған). Бұл тарауда философияда дамыған және құқық ғылымында жиі қолданылатын Объектінің жалпы тұжырымдамасына сәйкес субъективтік құқық объектісі құқық субъектісі әсер ететін немесе әсер етуі мүмкін барлық нәрсені түсінуі керек екенін атап өтеміз. Бұл жағдайда құқық субъектісінің құқық объектісіне әсері ерекше. Ол объектінің табиғи және басқа да заңды емес қасиеттерін өзгертпейді, тек оның заңды қасиеттері мен жағдайларына ғана әсер етеді және тек заңнамада қарастырылған шеңберде.

Азаматтық құқықтар объектілеріне азаматтық құқықтар объектілерінің және ақша мен бағалы қағаздар сияқты маңызды және ерекше объектілердің құқықтық режимінің жалпы мәселелерін регламенттейтін арнайы тарау (3-тарау) беріледі. Бірақ құқық объектілерінің жекелеген түрлерінің құқықтық режимінің бірқатар арнайы мәселелері Азаматтық кодекстің жалпы және арнайы бөлімдерінің басқа тарауларымен және басқа азаматтық заңдармен реттеледі.

Азаматтық құқықтардың объектілері мүліктік және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар болуы мүмкін (АҚ-нің 115-бабының 1-тармағы). Осылайша, Азаматтық кодекс азаматтық құқықтар объектілерін екі негізгі топқа бөледі: мүліктік игіліктер мен құқықтар және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар.

Мүліктік игіліктер деп азаматтық құқық субъектілерінің материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын, әдетте ақшалай бағалауға жататын және азаматтық құқықпен реттелетін қатынастар саласына енгізілген материалдық заттар мен өзге де құндылықтар (атап айтқанда, энергия, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер) түсініледі.

Мүліктік құқықтар деп мүліктік игіліктерге субъективті азаматтық құқықтар (атап айтқанда, мүліктік игіліктерді пайдалану, иелену және оларға билік ету құқықтары) түсініледі.

Мүліктік игіліктер мен құқықтардың негізгі түрлері АҚ 115-бабының 2-тармағында көрсетілген. Оларға мыналар жатады: заттар, ақша, соның ішінде шетел валютасы, бағалы қағаздар, жұмыстар, қызметтер, шығармашылық зияткерлік қызметтің объективті нәтижелері, фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және өнімді дараландырудың басқа құралдары, мүліктік құқықтар және басқа да мүлік.

Азаматтық кодексте келтірілген мүліктік игіліктер мен құқықтардың негізгі түрлерінің тізбесі толық емес. Оған, мысалы, қазіргі уақытта ақпарат сияқты маңызды мүліктік игілік кірмеді.

Жеке мүліктік емес игіліктерге Азаматтық құқық субъектілерінің жеке басымен ажырамас немесе тығыз байланысты құндылықтар, ал жеке мүліктік емес құқықтар — аталған құндылықтарға құқықтар жатады. Мысалы, адам өмірі жеке мүліктік емес игіліктерге, ал өмір сүру құқығы жеке мүліктік емес құқықтарға жатады.

Жеке мүліктік емес игіліктер, құқық объектілері ретінде жеке мүліктік емес құқықтармен тығыз байланысты, сондықтан Азаматтық кодекс кейде тек жеке мүліктік емес құқықтар туралы айтады, бұл құқықтар арқылы жүзеге асырылатын жеке мүліктік емес игіліктерді де білдіреді (мысалы, Азаматтық кодекстің 3-тарауының § 3).

АК 115-бабы 3-тармағында негізгі жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтардың тізбесі берілген. Бұл жеке адамның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, абырой, жақсы есім, іскерлік бедел, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке және отбасылық құпия, есім алу құқығы, автор болу құқығы, туындыға қол сұқпаушылық құқығы және басқа да материалдық емес игіліктер мен құқықтар. Азаматтық Кодекстің 115-бабы жабық емес.

Тізімге жеке мүліктік емес игіліктер мен екі түрлі құқықтар кіреді: мүліктік игіліктер мен құқықтармен байланысты емес, мысалы, адамның өмірі, қадір-қасиеті және мүліктік игіліктер мен құқықтармен байланысты, мысалы, авторлық құқық, туындыға қол сұғылмаушылық құқығы.

Жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар оқулықтың басқа тарауларында қарастырылады. Бұл жерде айта кету керек, ҚР Конституциясында адам және азамат құқығы ретінде бірқатар жеке мүліктік игіліктер мен құқықтар бекітілген. Бұл, мысалы, өмір сүру құқығы, қадір-қасиеті, жеке өмірі.

Конституцияның 12-бабының 2-тармағына сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады және олардан ешкім айыра алмайды. Олар заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің, оның ішінде азаматтық-құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды.

Азаматтық құқықтар объектілері ретінде мүліктік және жеке құқықтарды сипаттау кезінде құқықтық әдебиеттерде азаматтық құқықтық қатынастарды қарау кезінде субъективті құқықтар, әдетте, құқықтық қатынастардың мазмұны немесе нысаны ретінде анықталатынын, бірақ олардың объектілері ретінде емес екенін ескеру қажет. Бірақ мұндай тәсіл құқықтық қатынастардың динамикасын, субъект ұғымдарының салыстырмалы сипатын, құқықтық қатынастардың мазмұны мен нысанын тиісті түрде ескермейді. Субъективті меншік құқығы Азаматтық Кодекстің 115-бабының 1-тармағында тікелей көзделген құқықтардың объектілері ретінде әрекет ете алады және жиі әрекет ете алады. Мүліктік құқық, мысалы, жаңа құқықтық қатынастарды құратын мәмілелер объектісіне айналған кезде құқықтар объектісі ретінде әрекет ете алады және әрекет ете алады. Мысалы, тұрақты жер пайдаланудың құқықтық қатынастарында объект мүліктік игілік ретінде жер учаскесі болып табылады. Бірақ тұрақты жер пайдалану құқығы мәміле тақырыбы болуы мүмкін. Мемлекеттік емес жер пайдаланушылар бұл құқықты қандай да бір жолмен басқара алады: сату, беру, өзгерту, мұра ету және т.б. (Жер туралы Жарлықтың 43-бабының 1-тармағы). Осылайша, тұрақты жер пайдалану құқығын сату немесе басқа жолмен беру кезінде жаңа міндеттемелер пайда болады, мысалы, жер пайдалану құқығын сатып алу-сату міндеттемесі. Бұл ретте сатып алу-сату міндеттемесіндегі объект ретінде "құқыққа құқық", сатушы мен сатып алушының жер пайдалану құқығына құқығы қалыптасады.

Біз бұзылған мүліктік және мүліктік емес құқықтарды қорғау кезінде, олар құқықтық қатынастардағы құқық объектілеріне айналған кезде де осындай көріністі көреміз. "Мүлік" ұғымы азаматтық құқықтың маңызды ұғымдарының бірі болып табылады. Азаматтық-құқықтық реттеу пәні ретінде мүліктік қатынастар ұғымы онымен тығыз байланысты.

Азаматтық Кодекстің 115-бабы 2-тармағы мүліктік тауарлар мен мүліктік құқықтарды біріктіреді. Азаматтық кодекс мүлікті жеке мүліктік тауарлар мен құқықтар, сондай-ақ олардың жиынтығы немесе кешені ретінде түсінеді. Соңғы жағдайда, мысалы, Олар азаматтың немесе заңды тұлғаның мүлкі туралы, ондағы жеке мүліктік игіліктер мен құқықтарды Бөлмей айтады.

Азаматтық кодекс кейбір жағдайларда мүліктік игіліктер мен құқықтарды ғана емес, сонымен бірге мүліктік міндеттерді де түсінеді, сонымен қатар мүліктік кешендердің құрамына талап ету құқықтары мен қарыздарын да қосады (119-баптың 2-тармағы). Сондықтан, мүлікте оның активі осы азаматтық құқық субъектісіне тиесілі мүліктік тауарлар мен құқықтардың жиынтығы ретінде, ал міндеттеме осы құқық субъектісі уақытша заңды түрде иелік ететін, бірақ басқа адамдарға тиесілі мүліктік игіліктердің жиынтығы және оның міндеттемелерінің жиынтығы ретінде ерекшеленеді².

Материалдық нысандардағы мүліктің немесе мүліктің меншігі-бұл табиғи емес, әлеуметтік қатынастарда берілген олардың әлеуметтік, Заңды қасиеті. Сондықтан табиғаттың барлық заттары мүлік және азаматтық құқықтар объектілері ретінде таныла бермейді. Біз мүліктік игіліктер деп құқық субъектілерінің материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын және азаматтық құқықпен реттелетін қатынастар саласына тартылатын материалдық заттар мен өзге де құндылықтар ғана түсініледі. Сондықтан, мысалы, күн мүліктік игіліктердің қатарына кірмейді, дегенмен бұл адамзат үшін жақсы нәрсе. Табиғи ресурстар болып табылатын табиғат объектілері ғана, яғни адам қызметінің мәні бола алады, сондықтан заңмен меншік объектілері ретінде танылады (Азаматтық Кодекстің 193-бабы), мүліктік тауарларға жатады.

Мүліктің келесі негізгі түрлерін бөлуге болады: 1) заттар; 2) ақша және бағалы қағаздар; 3) жұмыстар мен қызметтер; 4) шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелері; 5) Ақпарат; 6) мүліктік құқықтар (осы тараудың жеке параграфтары құқық объектілері ретінде ақша мен бағалы қағаздарға арналған).

Заттар-мүліктің ең көп таралған түрлерінің бірі. Құқықтық әдебиеттегі заттар деп, әдетте, адамға сыртқы материалдық әлемнің объектілері түсініледі-адам жасаған да, табиғаттың өзі жасаған және табиғи қасиеттері бар³. Алайда, заттың меншік ретіндегі мәні оның табиғи қасиеттерінде онша көп емес, бірақ олар оның құқықтық режимінде көрініс табады, бірақ оның әлеуметтік қасиеттерінде адамның қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын, пайдалану және айырбастау құны бар, әдетте ақшалай бағалауға ие және қабілетті мүлік ретінде.әдетте айналымға. Бұл әлеуметтік қасиеттер зат әлеуметтік қатынастардың делдалдығы ретінде, оның мүліктік формасы ретінде алынады. Басқаша айтқанда, әлеуметтік қарым-қатынас.

Тек өзінің әлеуметтік қасиеттеріне байланысты зат құқықтардың объектісі бола алады, өйткені құқық субъектісі оның табиғи қасиеттеріне заңды түрде әсер ете алмайды, дегенмен соңғысы заттың құқықтық режиміне әсер етеді. Меншік объектілеріне құқықтың заттар түрінде әсер ету сипаты туралы айтылған түсінік қажет. Бір қарағанда, затты пайдалану құқығының субъектісі оған пайдалы табиғи қасиеттерін заттан алу арқылы объект ретінде әсер ететін сияқты көрінуі мүмкін. Затты тұтыну кезінде субъект оған заңды ғана емес, сонымен бірге нақты әсер етеді. Алайда, пайдалану құқығының өзі мүліктен оның пайдалы табиғи қасиеттерін алудың заңды мүмкіндігі ғана, бірақ бұл пайдалы қасиеттерді нақты алу емес (Азаматтық кодекстің 2-бабының 188-тармағы). Пайдалану құқығы мен нақты пайдалану мүмкіндігі мен жарамдылығы ретінде заңды және нақты болып бөлінеді. Демек, мүліктің заңды және нақты әсер ету объектісі ретіндегі айырмашылықтары.

Жоғарыда айтылғандар практикалық маңызы жоқ дерексіз теориялық болып көрінуі мүмкін. Бірақ заңды және нақты арасындағы айырмашылық үлкен мәнге ие. Бұл құқықтық реттеу тетігін пайдалану, қоғамдағы нақты қатынастарға әсер ету үшін құқықтық құралдардың мүмкіндіктерін анықтау, демек, құқықтық реттеудің мүмкіндіктері мен тиімділігін түсіну үшін өте маңызды.

Заттар, мүлік ретінде, өте алуан түрлі және әрқашан құқық субъектілеріне қатысты белгілі бір қатынастарда болады (мысалы, олар меншік құқығымен, пайдалану құқығымен және т.б.). Заңнама заттар деп заттар түрінде әрекет ететін әртүрлі табиғи ресурстар мен адам еңбегінің өнімдері түсініледі. Заттардың санына энергияның әртүрлі түрлері кіреді (мысалы, жылу, электр). Өсімдіктер мен жануарлар заттар ретінде танылады.

Кейбір ерекшеліктер жеміс, өнім және табыс болып табылатын заттардың құқықтық режиміне ие. Мүлікті пайдалану нәтижесінде алынған түсімдер (жемістер, өнімдер мен табыстар), егер заңдарда немесе осы мүлікті пайдалану туралы шартта өзгеше көзделмесе, осы мүлікті заңды негізде пайдаланатын адамға тиесілі болады (АК-нің 123-бабы). Заңды ұғым ретінде жемістер, әдетте, өсімдіктер мен жануарлардың табиғи өмірлік маңызды өнімдерін білдіреді, мысалы, жеміс ағаштарының жемістері, шай жапырағы, жануарлардың ұрпақтары, өсімдіктер мен жануарлар шығаратын жүн, сүт, жұмыртқа және осы заттардан

бөлек, яғни жеміс беретін заттарды қолдану нәтижесінде алынған түсімдер. Бірақ тағы да біз заттардың заңды қасиеттері туралы, яғни олардың меншік сапасы.

Өнім деп еңбек процесінде басқа заттарды өнімді пайдалану арқылы жасалған заттарды (мысалы, нан зауыты өндіретін нан, тігін өндірісі өндіретін тігін бұйымдары және т.б.) түсіну керек.

Табыстар деп затты (заттарды) пайдаланудан немесе өнімді қызметтен түсетін ақшалай және өзге де түсімдер деп түсіну керек. Алайда, кірістер тек заттар түрінде ғана емес, сонымен қатар міндеттемелер бойынша ақшалай және басқа да талаптар болуы мүмкін. Жұмыстар мен қызметтер. Азаматтық құқықтардың объектілері ретінде жұмыстар мен қызметтер - бұл материалдық тауарлар болып табылатын адамның іс-әрекеті процесінің элементтері.

Олардың арасындағы айырмашылықтар жұмыс процесінің өзінен бөлінетін материалдық нәтиже тудырады (мысалы, келісімшарт негізінде жұмыс нәтижесінде құрылым немесе құрылым құрылады). Бұл жағдайда құқық объектісі құрылыс жұмыстарының өзі болып табылады, бірақ құқық объектісі одан әрі құрылым немесе құрылымның өзі зат ретінде әрекет етеді.

Құқықтардың тәуелсіз объектісі болып табылатын қызметтердің қызмет көрсету қызметінен басқа пайдалы нәтижесі жоқ (қызметтердің мысалы нотариус қызметтері болуы мүмкін).

Айта кету керек, жұмыстар да, қызметтер де азаматтық құқықтардың объектісіне айналады, егер олар тауарлық сипатта болса, олар басқа адамдар үшін тұтыну құны ретінде арналған. Мысалы, өз пәтерін иесінің күшімен жөндеу құқықтардың объектісіне айналмайды. Керісінше, келісімшарт бойынша басқа адамдар үшін пәтерді жөндеу азаматтық құқықтардың объектісі болып табылатын жұмыстарға жатады.

Шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелері - бұл азаматтық құқықтар объектілерінің тәуелсіз түрі, заттардан айырмашылығы, объективті болса да, материалдық емес, идеалды сипаттағы мүліктің ерекше түрі. Дараландыру құралдары өздерінің құқықтық режимі бойынша шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелеріне теңестіріледі: заңды тұлға, жеке немесе заңды тұлғаның өнімдері, олар орындайтын жұмыстар немесе қызметтер (АК-нің 125-бабының 1-тармағы).

Шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижелеріне, атап айтқанда: ғылым мен өнер туындылары, аудиовизуалды туындылар, Өнертабыстар, пайдалы модельдер, өнеркәсіптік үлгілер, селекциялық жетістіктер, интегралды схемалар топологиялары және шығармашылық зияткерлік қызметтің басқа да нәтижелері жатады. Оларға айрықша құқық объектілері ретінде фирмалық атаулар, тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері және т. б. теңестірілгендер жатады.

Шығармашылық зияткерлік қызметтің барлық объективті нәтижелері және оларға теңестірілген дараландыру құралдары заң зияткерлік меншік ұғымымен біріктірілген (125-бап). Зияткерлік меншік құқығы объектілерін, осы құқық иелерінен басқа адамдардың соңғысының келісімінсіз пайдалануына жол берілмейді және заң актілерінде белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Зияткерлік меншік құқығының объектілері мен осы объектілердің материалдық тасымалдаушыларын ажырату қажет. Зияткерлік меншік объектілеріне және осы құқықтың материалдық тасымалдаушыларына құқығы дербес объектілер ретінде бір-біріне тәуелсіз болады. Мысалы, музыкалық шығарманың жазбасы бар магнитофонға арналған кітаптың немесе кассетаның иесі болып табылатын адам кітапты немесе кассетаны басқара алады: сата алады, бере алады. Бірақ шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижесі ретінде кітапта басылған әдеби шығармаға құқық немесе кассетаға жазылған музыкалық шығармаға құқық кітаптың немесе кассетаның иесіне емес, әдеби немесе музыкалық шығарманың иесіне тиесілі. Сондықтан кітаптың немесе кассетаның меншік иесінің әдеби немесе музыкалық туынды иесінің рұқсатынсыз кітапта басылған немесе кассетада жазылған туындыларды тираждауға және таратуға құқығы жоқ.

Ақпарат. Азаматтық құқықтар объектілерінің ерекше түрі-қазіргі уақытта азаматтық айналымға кеңінен енетін ақпарат.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл.өзгертулер мен толықтыруларымен бірге, эл.база «adilet.kz»,2021ж.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі., эл.база «adilet.kz»,2021ж.
3. Басин Ю.Г. Сулейменов М.К. ҚР Азаматтық құқығы.-Алматы.,2011ж.
4. Субъекты гражданского права и реформа системы юридических лиц: мат. межд-науч-практич конф./ отв. ред. С.П.Мороз.-Алматы, 2021.-276с
5. Е. М. Михайленко. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2020. - 413 с.
- 6.Қыстаубай Ө.С. Азаматтық құқық.- Оқу құралы.-Алматы., 2011.-328б.